

IWONA CHRZANOWSKA

*Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu*

ZAGROŻENIE NOWYMI FORMAMI ZACHOWAŃ RYZYKOWNYCH WŚRÓD DZIECI I MŁODZIEŻY Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ - UZASADNIENIA DLA ZAINTERESOWANIA PROBLEMATYKĄ

ABSTRACT. Chrzanowska Iwona, *Zagrożenie nowymi formami zachowań ryzykownych wśród dzieci i młodzieży z niepełnosprawnością – uzasadnienia dla zainteresowania problematyką* [New Forms of Risky Behavior Among Children and Young People with Disabilities – Justification for the New Research Area in Special Education]. *Studia Edukacyjne* nr 33, 2014, Poznań 2014, pp. 35-44. Adam Mickiewicz University Press. ISBN 978-83-232-2879-0. ISSN 1233-6688

The “modern technologies – disability” relations are mainly considered in the context of support. Modern technologies in the context of disability trigger associations such as: software for the blind, speech synthesizers for people with cerebral palsy or amyotrophic lateral sclerosis, smart prostheses, etc. It seems that today the possibilities of using new technologies in human lives are unlimited. Undoubtedly, technological development has an impact on social relations. New patterns of behavior, including new forms of risky behavior, emerge. This issue has not been studied in children with disabilities. We do not know whether the disability is a risk factor of hazardous behavior and what kind of relationships and regularities we should expect.

Key words: risky behaviors, disability, special educational needs

Do niedawna relacje współczesne technologie – niepełnosprawność rozpatrywane były głównie w kontekście wykorzystania pierwszych dla wspierania rozwoju drugich. Hasło – współczesne technologie w kontekście niepełnosprawności wywoływało zazwyczaj skojarzenia typu: oprogramowanie komputerowe dla osób niewidzących, syntezytory mowy dla osób z porażeniem dziecięcym czy stwardnieniem zanikowym bocznym, inteligentne protezy itp.

Nieograniczone, jak się współcześnie wydaje, możliwości wykorzystania nowych technologii mogą w istocie sprzyjać poprawie jakości życia w różnorodnych sferach funkcjonowania człowieka, jednak mogą również stanowić realne niebezpieczeństwo pojawiania się nowych zagrożeń, w tym nowych form zachowań ryzykownych związanych np. z rozwojem technologii komunikacyjnych. Wydaje się również, że w kontekście dynamiki zjawiska obserwowalnej technicyzacji życia społecznego trudno mówić o grupie osób, której problem ten nie dotyczy.

W odniesieniu do osób dorosłych czy starszych zagrożeniem może być nie tyle korzystanie ze współczesnych technologii, co wykluczenie technologiczne, a w konsekwencji – mniejsze lub większe niebezpieczeństwo wykluczenia społecznego. Problemem może być zachwianie relacji międzypokoleniowych, utrata pozycji autorytetu, zakłócenie transferu kulturowego, utrudnienie porozumienia, a czasami wręcz komunikacji międzyludzkiej.

Osoby młode, dzieci i młodzież zwykło się z kolei utożsamiać z podmiotową grupą osób potencjalnie zagrożonych pojawieniem się zachowań ryzykownych. Zachowania ryzykowne definiowane są w literaturze jako zagrażające zdrowiu fizycznemu i psychicznemu, a także te, które są niezgodne z normami społecznymi¹. W klasycznym ujęciu, wśród zachowań ryzykownych wymieniano najczęściej: palenie tytoniu, systematyczne picie alkoholu, upijanie się; używanie narkotyków, leków psychoaktywnych; przedwczesną aktywność seksualną; zachowania agresywne, stosowanie przemocy; drobne przestępstwa, czyny chuligańskie, wandalizm; przedwczesną inicjację seksualną, zaniedbywanie obowiązków szkolnych, wagary; ucieczki z domu².

Współcześnie pojęcie to wzbogaciło się o nowe egzemplifikacje. Coraz dynamiczniej rozwijający się nurt badań nad zagadnieniem komunikacji zapośredniczonej wskazuje na zjawisko agresji elektronicznej, którego rozmiary, uwarunkowania i rzeczywiste skutki mimo iż nie są jeszcze w sposób wyczerpujący zbadane, wydają się dawać podstawy nie tylko do zainteresowania zagadnieniem, ale również uruchamiania działań profilaktycznych, a nierzadko już terapeutycznych.

Zachowania ryzykowne, nawet w kontekście tradycyjnych ich form, rzadko bywały obszarem zainteresowań w odniesieniu do osób z niepełnosprawnością. Jest to w pewnym sensie zrozumiałe, jeśli przyjrzeć się miejscu problematyki niepełnosprawności o obszarze nauk społecznych i humanistycznych. Nie da się bowiem zaprzeczyć historii wielowiekowego margina-

---

¹ R. Jessor, M.S. Turbin, F.M. Costa, *Protective factor in adolescent health behavior*, Journal of Personality and Social Psychology, 1998, 75, 3, s. 923-933.

² I. Obuchowska, *Drogi dorastania, psychologia rozwojowa okresu dorastania dla rodziców i wychowawców. Autodestrukcyjne zachowania młodzieży*, Warszawa 1996, s. 170-206.

lizowania problematyki niepełnosprawności nie tylko w obszarze zainteresowań pedagogiki, ale również socjologii i psychologii. Zagadnienie niepełnosprawności przez długi czas miało status tematu pobocznego w analizach społecznych. Związane było to prawdopodobnie z przeświadczeniem, iż jest to problem niewielkiej liczby, odsetka zaledwie, populacji. Głównie z uwagi na to, że do niedawna (jeszcze 2-3 dekady temu) osoby z niepełnosprawnością nie były praktycznie obecne w przestrzeni społecznej.

Współczesne dane nie pozostawiają jednak wątpliwości, iż grupa osób z niepełnosprawnością jest liczebnie dużą i niemożliwą do zbagatelizowania populacją. Z danych GUS wynika, że w Polsce w zależności od przyjętego kryterium – biologicznego, prawnego, biologicznego i prawnego – można obecnie mówić o populacji osób z niepełnosprawnością w granicach 13,75-23,35%³. Dodatkowo, szacunki na kolejne dekady, nie tylko w Polsce, wskazują, że liczba osób z niepełnosprawnością będzie rosła. Tendencja wzrostowa obserwowana jest bowiem od dawna.

Przez długi czas, kiedy problematyka niepełnosprawności i osób z niepełnosprawnością zaczęła zajmować badaczy, koncentrowano się jednak głównie na biologicznych skutkach zaburzeń i nieprawidłowości rozwoju. Czas obowiązywania medycznego modelu⁴ niepełnosprawności, definiującego podstawowe pojęcia, które na wiele lat weszły do terminologii pedagogiki specjalnej, utożsamiały niemal niepełnosprawność z: uszkodzeniem, upośledzeniem, deficytem, brakiem.

Niepełnosprawność była tu traktowana jako odchylenie od biomedycznych norm i standardów struktury oraz funkcji organizmu. Osoba nią dotknięta była postrzegana natomiast przez pryzmat uszkodzeń, deficytów i/lub ograniczeń jako bezpośredniego i nieuniknionego skutku urazu/choroby⁵. W modelu medycznym uwaga skoncentrowana była na jednostce, a zwłaszcza jej organizmie. W tym kontekście najważniejsze znaczenie przypisywano diagnozie nozologicznej zaburzenia. Mimo iż samo pojęcie „upośledzenia” wyraźnie eksponowało mniej lub bardziej świadomie koncepcje pomocy społecznej, a w jego obszar włączano wiele różnych grup, nie było to równoznaczne z uczynieniem ich podmiotem systemu⁶. Z uwagi

³ Stan Zdrowia Ludności Polski w 2009 r., Warszawa 2011 http://www.stat.gov.pl/gus/5840_658_PLK_HTML.htm

⁴ *International Classification of Impairments, Disabilities and Handicaps (ICIDH)*, Bruksela 1980.

⁵ J. Bickenbach i in., *Models of disablement, universalism and the international classifications, disabilities handicaps*, Social Science and Medicine, 1999, 48, s. 1173-1187; D. Locker, *Living with chronic illness*, [w:] *Sociology as applied to medicine*, red. G. Scambler, Edinburgh-London-New York-Sydney-Toronto 2003.

⁶ J. Kirenko, *W stronę społecznego modelu niepełnosprawności*, [w:] *Pedagogika specjalna w reformowanym ustroju edukacyjnym*, red. Z. Palak, Lublin 2001, s. 66.

również na fakt, że niepełnosprawność/zaburzenie traktowane były jako niepożądane, głównym celem oddziaływań uczyniono jej (jeśli to możliwe) usunięcie. W sytuacji, kiedy okazywało się to niemożliwe, planowane były działania rehabilitacyjne, które wymagały oddziaływań specjalistycznych.

Stopniowo, wraz z coraz bardziej wielostronnym ujmowaniem problematyki niepełnosprawności, ale przede wszystkim zasobem wiedzy, w wyniku coraz szerzej zakrojonych badań, zaczęto dostrzegać konieczność wyjścia poza medyczny model definiowania i rozpoznawania złożonego zjawiska niepełnosprawności.

Amadeusz Krause słusznie zauważa, że efekty debaty, m.in. pedagogicznej, w ostatnich dekadach nie pozostawiają wątpliwości co do zakresu zmiany paradygmatycznej. Mimo wciąż aktualnych wątpliwości o samą naturę i jednoznaczność definicyjną pojęcia, dość wyraźna jest zgodność wskazująca na rekonstrukcję podejścia do problematyki niepełnosprawności. Odwołując się do poglądów m.in. Teresy Hejnickiej-Bezwińskiej i Bogusława Milerskiego, można współcześnie dokumentować obecność paradygmatu humanistycznego w pedagogice⁷, pedagogice specjalnej i w obrębie samej problematyki niepełnosprawności, co ujawnia się w nowym spojrzeniu na rzeczywistość społeczną i kulturową w zakresie zagadnienia.

Wydaje się, że współcześnie powszechnie akceptowana jest teza podkreślająca, iż osobie z dysfunkcją trudniej funkcjonować w warunkach stworzonych dla osób sprawnych, ale jednocześnie, że w tym borykaniu się nie jest ona pozostawiona sama sobie. Podejście to ma służyć postrzeganiu niepełnosprawności w szerokich i zmiennych uwarunkowaniach społeczno-kulturowych, jako opozycja do stanowisk indywidualistycznych, medycznych i biologicznych. Stanowi również konsekwencję spojrzenia na niepełnosprawność w kategoriach pozajednostkowych, w kontekście wyzwań społecznych XX wieku⁸.

Niewiele istnieje doniesień badawczych koncentrujących się na tytułowej problematyce zachowań ryzykownych w grupie osób z niepełnosprawnością. Jeszcze mniej, kiedy odnieść je do współczesnego rozszerzonego pojęcia zachowań ryzykownych, wzbogaconego o rozważania związane z nowymi technologiami, w tym komunikacyjnymi.

Wśród nielicznych prac badawczych przeprowadzonych w Polsce, podejmujących próbę opisu zjawiska znajdują się analizy wykonane przez Piotra Plichtę. Koncentrują się one na podmiotowej grupie młodzieży z niepełnosprawnością intelektualną i zjawisku korzystania z nowych mediów.

⁷ A. Krause, *Współczesne paradygmaty pedagogiki specjalnej*, Kraków 2010, s. 167-174 i 180-182.

⁸ Tamże, s. 188.

Poczynione ustalenia z jednej strony uzmysławiają, jak ważne jest to zagadnienie, z drugiej są inspiracją do dalszych dociekań, diagnozowania nasilenia zjawiska, a zwłaszcza wyjaśniania uwarunkowań, z określeniem roli rodziny i środowiska szkolnego wraz z ich potencjałem wspierania młodego człowieka w nowej sytuacji wymagań społecznych.

Wyniki badań wskazują, że np. młodzież z niepełnosprawnością intelektualną nie różni się w zasadzie od populacji ogólnej odnośnie czasu przeznaczanego w ciągu dnia na aktywność korzystania z komputera i Internetu. W dniach nauki szkolnej średnio wynosi on około 3 godziny, w dni wolne od nauki – blisko 4 godziny⁹. Dla większości młodych osób z niepełnosprawnością intelektualną (78%) Internet zajmuje pierwsze miejsce wśród ich obecnych zainteresowań¹⁰. Jest źródłem poszukiwania informacji potrzebnych do rozwijania zainteresowań (81% badanych), a także medium, za pomocą którego można podzielić się z innymi swoją pasją, zaprezentować efekty swojej twórczości (muzyka, grafiki). W ten sposób korzysta z Internetu około 20% osób z niepełnosprawnością intelektualną. Jak wskazują analizy prowadzone przez Piotra Plichtę, również w tym zakresie wielkość wskaźników jest analogiczna w grupie osób z niepełnosprawnością intelektualną i w populacji ogólnej¹¹.

Jednocześnie, wyniki badań ujawniają, że 65% badanych doświadczyło wiktymizacji za pośrednictwem nowych mediów (Internet, telefon komórkowy), zazwyczaj w postaci krótkich wiadomości tekstowych (43%). Najczęściej sprawcami agresji, jak wynika z relacji badanych, byli przyjaciele/przyjaciółki (23% zdarzeń).

Ponad 53% badanych przyznało się, że co najmniej raz było sprawcami nieprzyjemnych zdarzeń, najczęściej z wykorzystaniem krótkich wiadomości tekstowych wysyłanych z telefonu komórkowego (34%), a ofiarami ich agresji byli zazwyczaj przyjaciele/przyjaciółki (23% zdarzeń)¹².

Wśród badanych 20% przyznało, że byli sprawcami cyberbullyingu¹³ i jest to wskaźnik wyższy niżeli w populacji ogólnej, który wynosi 12,7%.

⁹ P. Plichta, *Wyniki badań nad korzystaniem z Internetu przez osoby z niepełnosprawnością intelektualną – praktyczne implikacje*, [w:] *Cyberbullying – charakterystyka zjawiska i profilaktyka*, red. J. Pyżalski, Łódź 2012.

¹⁰ P. Plichta, *Młodzi użytkownicy nowych mediów z niepełnosprawnością intelektualną – między korzyściami i zagrożeniami*, Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka, 2013, 12, 1, s. 129-130, <http://fdn.pl/vol-12-nr-1-mlodziez-online-miedzy-profilaktyka-zagrozen-budowaniem-potencjalu> [dostęp: 10.08.2014].

¹¹ P. Plichta, *Wyniki badań nad korzystaniem z Internetu*.

¹² P. Plichta, *Młodzi użytkownicy*, s. 129.

¹³ Cyberbullying – określenie używane w kontekście wykorzystywania nowych mediów jako narzędzia agresji; J. Pyżalski, *Agresja elektroniczna i cyberbullying jako nowe ryzykowne zachowania młodzieży*, Kraków 2012, s. 119.

Z kolei, 15% badanych przyznało, iż stali się jej ofiarami i jest to wskaźnik niższy od wskaźnika populacji ogólnej, wynoszącego 25,6%¹⁴.

Osoby z niepełnosprawnością intelektualną są w coraz większym stopniu aktywnymi użytkownikami nowych mediów. Na jakość tej aktywności mają jednak wpływ: ogólny poziom funkcjonowania użytkownika (w tym przypadku – poziom intelektualny), ale również sprawność posługiwania się narzędziem, jakim są nowe media (kompetencje informatyczne). Należy się również spodziewać, iż wyższy poziom ogólnego funkcjonowania będzie sprzyjał większym możliwościom i kompetencjom korzystania z nowych mediów. Z kolei, niższy poziom funkcjonowania będzie prawdopodobnym powodem częstszego wykluczenia z tych form aktywności¹⁵.

Z badań Susan Palmer i zespołu wynika, że brak odpowiedniego przygotowania oraz kompetencji stanowi główną przyczynę niekorzystania z nowych technologii, na co wskazuje 83% badanych¹⁶.

Wydaje się również, że osoby z niepełnosprawnością intelektualną będą potrzebowali w większym stopniu niż ich sprawni rówieśnicy wsparcia w tym zakresie, a także kontroli ze strony dorosłych. Naturalnym adresatem wsparcia są w tym przypadku rodzice/prawni opiekunowie. Z badań P. Plichty wynika jednak, że rodzice dzieci z niepełnosprawnością intelektualną sami korzystają z technologii informacyjno-komunikacyjnej w ograniczonym zakresie. Tylko 16% wysyła lub odbiera wiadomości z wykorzystaniem nowych mediów, a 32% rodziców nigdy nie korzystało z poczty elektronicznej. Znacznie większa liczba rodziców dzieci i młodzieży z niepełnosprawnością intelektualną (64%) szuka w Internecie informacji na interesujące ich tematy, jednak warto dodać, że w badaniach uczestniczyła celowo dobrana grupa badanych zgodnie z kryterium posiadania komputera z dostępem do Internetu, jednak w populacji ogólnej rodziców dzieci i młodzieży z niepełnosprawnością wyniki badań mogą być inne.

Autor badań ustalił również, że więcej jest rodziców, którzy nauczyli się czegoś od dzieci, aniżeli odwrotnie – że to oni byli „nauczycielami”. Mimo tego rodzice pozytywnie wypowiadają się na temat możliwości, jakie daje ich dzieciom korzystanie z technologii informacyjnych. Wskazują przy tym głównie na jego potencjał edukacyjny (81% badanych).

W większości przypadków rodzice są przekonani, że Internet stanowi bezpieczną przestrzeń dla ich dzieci. Znacznie mniejsza ich grupa dostrzega niebezpieczeństwo pojawienia się ryzykownych sytuacji związanych z ko-

¹⁴ P. Plichta, *Młodzi użytkownicy*, s. 129.

¹⁵ Tamże, s. 131.

¹⁶ S.B. Palmer, M.L. Wehmeyer i wsp., 2012 za: P. Plichta, *Rodzice dzieci z niepełnosprawnościami*, s. 128.

rzystaniem z nowych mediów. Być może z tego powodu blisko 40% badanych rodziców nie stosuje żadnych ograniczeń (np. czasowych) dotyczących korzystania z Internetu, a 41% nie korzysta z żadnych programów blokujących. Mniej więcej podobna grupa (34% i 40%) kontroluje aktywność dziecka w Internecie i dba o jego bezpieczeństwo poprzez zablokowanie dostępu do niektórych stron¹⁷.

* * *

Uzasadniając potrzebę zainteresowania problematyką zagrożenia pojawiania się różnych, w tym nowych form zachowań ryzykownych w grupie młodych osób z niepełnosprawnością, warto uzmysłowić sobie współczesny kontekst edukacyjny odnoszący się do promocji idei edukacji włączającej. Faktem jest, iż coraz większa grupa dzieci i młodzieży z zaburzeniami rozwoju realizuje obowiązek kształcenia w szkołach ogólnodostępnych, wspólnie z pełnosprawnymi rówieśnikami. Prowadzone przeze mnie analizy wskazują jednoznacznie na zmianę preferencji wyboru drogi kształcenia osób z niepełnosprawnością.

Szkoła specjalna, edukacja segregacyjna, coraz wyraźniej traci swoją pozycję dominującej formy kształcenia. Współcześnie w podstawowych szkołach specjalnych kształci się jedynie około 40% uczniów z niepełnosprawnością, a jeszcze około 25 lat temu było to ponad 70%. W szkołach ogólnodostępnych, w tzw. nurcie włączającym pozostaje blisko 35% uczniów z niepełnosprawnością, a kształcenie w klasie integracyjnej (w myśl rozporządzenia z 1993 r.) obejmuje około 24% uczniów z niepełnosprawnością. Na etapie gimnazjum w szkołach specjalnych pozostaje blisko 55% uczniów z niepełnosprawnością, natomiast w klasach szkół ogólnodostępnych i integracyjnych – około 44% (odpowiednio 30% i 14%).

Szkoła ogólnodostępna jest szczególnym środowiskiem edukacyjnym dla ucznia z niepełnosprawnością. Refleksyjni badacze dostrzegą w niej szanse, ale również zagrożenia dla funkcjonowania ucznia, zwłaszcza na obecnym, początkowym jeszcze etapie upowszechniania się koncepcji. W odniesieniu do tytułowych zagrożeń pojawiania się nowych form zachowań ryzykownych, warto uświadomić sobie zwłaszcza te drugie.

Dokonując klasyfikacji, można je odnieść do klasycznego układu uwarunkowań, z jednej strony tkwiących w indywidualnych cechach, możliwościach i ograniczeniach, z drugiej – osadzonych w środowisku, w tym wypadku szkolnym, życia osoby.

---

¹⁷ Tamże, s. 132-141.

W kontekście indywidualnym istotne znaczenie mogą mieć, stanowiąc jednocześnie istotne zmienne niezależne, w przypadku:

- osób z niepełnosprawnością intelektualną - niższe kompetencje poznawcze oceny zagrożeń, rozumienia konsekwencji własnych działań, czy obniżonej zdolności kontroli emocji;

- osób z zaburzeniami sensorycznymi - zaburzenia zdolności komunikacyjnych, a w zasadzie szerzej - porozumiewania się; bariera komunikacyjna w przypadku porozumiewania się werbalnego osób niesłyszących; brak kontroli pozawerbalnych elementów komunikacji językowej w przypadku osób niewidomych;

- każdej grupy osób z niepełnosprawnością - potwierdzona wynikami badań niższa atrakcyjność (społeczna) osoby z niepełnosprawnością, łatwość jej zdominowania, które to cechy mogą korelować z ryzykiem zagrożenia zachowaniami ryzykownymi, w pewnym sensie predestynują osobę z niepełnosprawnością np. do bycia ofiarą, ale również sprawcą działań agresywnych.

W związku z tym pojawiają się pytania.

Czy należy oczekiwać podobnych wskaźników zagrożenia wskutek pojawienia się różnych, w tym nowych form zachowań ryzykownych wśród dzieci i młodzieży z niepełnosprawnością, jak w populacji ogólnej?

Czy specyfika rodzaju niepełnosprawności skutkuje równie specyficznym obrazem zachowań ryzykownych (w odniesieniu do ich formy, czy w kontekście przyjmowanej roli: ofiary/sprawcy)?

Jakie są uwarunkowania pojawiania się zachowań ryzykownych w grupie osób z różnymi rodzajami niepełnosprawności?

Z kolei, w odniesieniu do uwarunkowań środowiskowych pojawiania się (lub nie) zagrożenia zachowań ryzykownych, w przypadku środowiska szkolnego, warto rozważyć takie zmienne jak:

- organizacja kształcenia - warunki i szeroko rozumiany klimat włączający szkoły;

- osoba nauczyciela - a w istocie jego kompetencje pedagogiczne, w tym do pracy z uczniem z niepełnosprawnością, pracy w zespole zróżnicowanym; wiedza na temat specyfiki funkcjonowania i rozwoju osób z poszczególnymi rodzajami zaburzeń w rozwoju; wiedza na temat zachowań ryzykownych i pojawiających się ich nowych form;

- relacje rówieśnicze - w tym interakcje uczniów sprawny - uczniów z niepełnosprawnością; uwarunkowania tych relacji związane z: etapem rozwoju czy stosunkiem do obowiązków i wymagań szkolnych.

Wyłania się tu cały szereg istotnych pytań, jakie będą mogły nakreślić ramy koniecznych poszukiwań badawczych.

Nie ma bowiem wątpliwości, jak wynika z przeglądu literatury, że problematyka zagrożeń pojawiania się nowych form zachowań ryzykownych w grupie osób z niepełnosprawnością jest właściwie zupełnie nierozpoznana. Analizy, a zwłaszcza prace badawcze koncentrują się co najwyżej na pojedynczych grupach osób z niepełnosprawnością. Tematyka ta jest właściwie nieobecna w kontekście uszkodzenia: wzroku, słuchu, narządu ruchu, czy szerokiego spektrum osób określanych jako uczniowie ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi.

Obecnie wśród uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi wyróżniono 11 kategorii¹⁸, w tym osoby: z niepełnosprawnością, niedostosowane społecznie, zagrożone niedostosowaniem społecznym, ze szczególnymi uzdolnieniami, ze specyficznymi trudnościami w uczeniu się, z zaburzeniami komunikacji językowej, chorobą przewlekłą, których rozwój jest zakłócony z uwagi na przeżytą/przeżywaną sytuację kryzysową lub traumatyczną, z niepowodzeniami edukacyjnymi, zaniedbane środowiskowo, które związane jest z sytuacją bytową ucznia i jego rodziny, sposobem spędzania czasu wolnego, kontaktami środowiskowymi, z trudnościami adaptacyjnymi związanymi z różnicami kulturowymi lub zmianą środowiska edukacyjnego, w tym związanych z wcześniejszym kształceniem za granicą.

Konieczne wydaje się rozpoznanie problematyki, jako że postęp technologiczny ma bez wątpienia swoje konsekwencje dla relacji społecznych, a rzeczywistość *off-line* uległa zmianie, warunkowanej uczestnictwem w jej wersji *on-line*. I to niezależnie, czy jest się jej aktywnym użytkownikiem czy jedynie biernym obserwatorem zjawisk.

BIBLIOGRAFIA

- Bickenbach J., Chatterji S., Braddley E., Ütsün T., *Models of disablement, universalism and the international classifications, disabilities handicaps*, Social Science and Medicine, 1999, 48.
- International Classification of Impairments, Disabilities and Handicaps (ICIDH)*, WHO, Bruksela 1980.
- Jessor R., Turbin M.S., Costa F.M., *Protective factor in adolescent health behavior*, Journal of Personality and Social Psychology, 1998, 75, 3.
- Kirenko J., *W stronę społecznego modelu niepełnosprawności*, [w:] *Pedagogika specjalna w reformowanym ustroju edukacyjnym*, red. Z. Palak, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2001.
- Krause A., *Współczesne paradygmaty pedagogiki specjalnej*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2010.

---

¹⁸ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 30 kwietnia 2013 r. w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach, DzU 2013, poz. 532.

- Locker D., *Living with chronic illness*, [w:] *Sociology as applied to medicine*, red. G. Scambler, Springer, Edinburgh-London-New York-Sydney-Toronto 2003.
- Obuchowska I., *Drogi dorastania, psychologia rozwojowa okresu dorastania dla rodziców i wychowawców. Autodestrukcyjne zachowania młodzieży*, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1996.
- Plichta P., *Młodzi użytkownicy nowych mediów z niepełnosprawnością intelektualną – między korzyściami i zagrożeniami*, Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka, 2013, 12, 1, s. 129-130, <http://fdn.pl/vol-12-nr-1-mlodziej-online-miedzy-profilaktyka-zagrozen-budowaniem-potencjalu> [dostęp: 10.08.2014].
- Plichta P., *Wyniki badań nad korzystaniem z internetu przez osoby z niepełnosprawnością intelektualną – praktyczne implikacje*, [w:] *Cyberbullying – charakterystyka zjawiska i profilaktyka*, red. J. Pyżalski, Wydawnictwo WSP, Łódź 2012.
- Pyżalski J., *Agresja elektroniczna i cyberbullying jako nowe ryzykowne zachowania młodzieży*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2012.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 30 kwietnia 2013 r. w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach, DzU 2013, poz. 532.
- Stan Zdrowia Ludności Polski w 2009 r.*, GUS, Warszawa 2011 http://www.stat.gov.pl/gus/5840_658_PLK_HTML.htm